

„Golet v údolí” Ivana Olbrachta i jego polskie tłumaczenie

MARIA BRZEZINA
KATEŘINA PÖSINGEROVÁ
(Kraków, Praha)

Powstały w 1937 r. tryptyk *Golet v údolí* I. Olbrachta¹ składa się z następujących, powiązanych ze sobą tematycznie opowiadań: *Zázrak s Julčou* (*Cud z Julcią*²), *Údlost v mikve* (*Zdarzenie w mykwie*) oraz *O smutných očích Hany Karadžičové* (*O smutnych oczach Hany Karadżiczowej*). Akcja utworu toczy się głównie we wsi rusińskiej u stóp Menczulu³, którą autor nazwał Polaną. Pod tym – w utworze fikcyjnym, lecz częstym na obszarze słowiańskim – toponimem ukrył on dobrze sobie znaną z pobytów w latach 1931-1936 rusińską wieś Kolačavę (Kołoczawę). Głównymi bohaterami są chasydzi, żyjący wśród Rusinów. Olbracht zastosował w utworze językową stylizację żydowską i – na dalszym planie – rusińską (Zob. Brzezina, Pösingerová, w druku).

Celem niniejszego artykułu jest w miarę szczegółowe porównanie tekstu oryginału z tłumaczeniem polskim. Opieramy się konkretnie na publikacjach:

1) Ivan Olbracht, *Golet v údolí*, Praha 1950, Ministerstvo informací a osvěty, ORBIS, K vydání připravil Rudolf Havel, Doslov napsal Jan Mukařovský (= Narodní knihovna, svazek 19). Wydanie to oparto na wydaniu z 1947 r. oraz porównano z pierwodrukiem z 1937 r. Zmiany i poprawki skonsultowano z autorem. (Dalej skrót: G).

1 Znany czeski pisarz i dziennikarz pochodzenia żydowskiego Kamil Zeman, piszący pod pseudonimem Ivan Olbracht, żył w latach 1882-1952. W okresie międzywojennym zafascynował się Rusią Podkarpacką, którą po II wojnie światowej włączono do Czechosłowacji, a szczególnie chasydami i Rusinami. Sylwetkę autora przedstawiamy m.in. monografie: Piša 1949, Adamová 1977, Hnízdo 1977.

2 *Julča* (*Julcia*) jest imieniem starej, komicznej kobyły ubogiego chasyda Bajnysza Zisowicza.

3 Szczyt w Karpatach Wschodnich wysokości 1487 m nad poziomem morza.

2) Ivan Olbracht, *O smutnych oczach Hany Karadžiczowej*. Przełożył [z czeskiego] Zdzisław Hierowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1960⁴. (Dalej skrót: H).

Stylizacja żydowska

Onomastyka

Onomastyka historyczna

ETNONIMIA

Izrael → *Izraelici*: na nas *Izraeli* G 106 → na nas, *Izraelitach* H 146.

W utworze pojawiają się też etnonimy plemion, staczających walki z Izraelitami: *Amalechitské* → *Amalekici*: zahubily *Amalechitské*, Madiánské a Filištínské G 106 → zniszczyły *Amalekitów*, Madianów i Filistynów H 149; *Filištínské* → *Filistyni*: kontekst pod *Amalechitské*; *Madiánské* → *Madianowie*: kontekst jw.

ANTROPONIMIA

Biblijna:

Abirón → *Abiram*: umučily [...] Chóra s Datonem i *Abironem* G 106 → zamęczyły [...] Kore wraz z Datanem i *Abiramem* H 149.

Daton → *Datan*: kontekst pod *Abirón*.

Chór → *Kore*: kontekst jw.

Jozua → *Jozue*: *Jozua* byl velký bojovník G 57 → *Jozue* to byl wielki bojownik H 77.

Mojžiš (Mojžišova) → *Mojżesz (Mojżeszowa)*: hole *Mojžišovy* G 40 → laski *Mojżeszowej* H 51.

Šalamoun → *Salomon*: král *Šalamoun* G 17 → król *Salomon* H 20.

Z tradycji chasydzkiej:

Bál Šem Tof → *Baal Szem Tow*: *Bál Šem Tof*, [...] zastánce neučených proti učeným G 39 → *Baal Szem Tow* [...] obrońca nieuczonych przeciwko uczonym H 50.

4 Tłumacz nie zdecydował się na ekwiwalent tytułu oryginału, lecz na zasadzie *pars pro toto* przeniósł do tytułu głównego podtytuł trzeciej części tryptyku. Dokładny odpowiednik tytułu mogłoby teoretycznie brzmieć: „Diaspora (Golet, Golus) w dolinie”, „Wygnanie (Wygnańcy) w dolinie”, „Osada żydowska w dolinie” itp.

TOPONIMIA

Jerusalem (odmienne) → *Jeruzalem* (nieodmienne): v *Jerusalemě* G 105 → w *Jeruzalem* H 148.

Mizraim ‘Egipt’ → *Micraim*: ze země *Mizraim* G 40 → z ziemi *Micraim* H 52.

Współczesna onomastyka diasporowa

ANTROPONIMIA

Imiona

Zmiany graficzno-fonetyczne:

i → *y*, *f* → *w*: *Rifka* → *Rywka*: s *Rifkou* G 125 → z *Rywką* H 179.

á → ‘*e*, *e*’: *Jankl* → *Jankiel*: *Jankl* G 99 → *Jankiel* H 139, *Josl* → *Josel*: *Josl* Šafar G 210 → *Josel* Szafar H 311, *Mendl* → *Mendel*: *Mendl* G 53 → *Mendel* H 72.

e → *o*: *Lejzer* → *Lejzor*: *Lejzer* Abramovič G 91 → *Lejzor* Abramowicz H 127, u [...] *Lejzra* Rosensteina G 46 → u [...] *Lejzora* Rosensteina H 61.

a → *u*: *Borach* → *Boruch*: *Borach* G 17 → *Boruch* H 19.

o → *u*: *Jakob* → *Jakub*: *Jakob* Rappaport G 112, 113 → *Jakub* Rappaport H 160 (2 razy).

a → *o*: *Salamon* → *Salomon*: *Salamon* [Fux] G 9 → *Salomon* [Fuks] H 7.

á → *aa*: *Izák* → *Izaak*: *Izák* G 170 → *Izaak* H 250.

Zmiany morfologiczne:

Imiona żeńskie.

Końcówki fleksyjne: *-á* → *-a*: *Ester* → *Estera*: *Poslouchejte, Ester!* G 13 → *Posłuchajcie, Estero!* H 13, *paní Ester* G 196 → *pani Estera* H 290.

Sufiksy: *-ke* → *-ka*: *Malke* → *Małka*: *Malke* G 13 → *Małka* H 14.

-inka → *-ka*: *Surinka* → *Surka*: *At’ vaše Surinka založí v Polaně mizrachi [‘syjonistyczną partię ortodoksyjnych Żydów’]* G 131 → *Niech pańska Surka założy w Polanie mizrachi* H 190, *Surinka* G 14 → *Surka* H 15, *Surince* G 14 → *Surce* H 15⁵.

-ele → *-ka*: *Mašele* → *Maszka*: *Mašele* Herškovičová G 200

→ *Maszka* Herszkowiczów H 296, s *Mašele* Herškovičovou G 125 → z [...] *Małką* Herszkowiczówną H 179.

-ka → *-ele*: *nejstarší Etelka* G 89 → *najstarsza Etele* H 124.

Zdrobnienie zamiast postaci neutralnej:

-á → *-ka*: *Sura* → *Surka*: *Sura* Fuxová G 131 → *Surka* Fuksówna H 190.

⁵ Tłumacz pozostawia jednak spieszczoną tym sufiksem formę imienia *Bála*: *Bálinka* G 89 → *Balinka* H 124.

Imiona męskie

Sufiksy: *-ci* → *-ek* // – ‘o: *Benci* → *Benek* // *Benio*: *Benci* G 116, 124, 196 → *Benek* 165, 179, 293, *Benci* G 53 → *Benio* H 72.

-eček → *-ek*: *Šlojmeček* → *Szlojmek*: *Šlojmeček* G 23 → *Szlojmek* H 28.

-iček (od podstawy mutylowanej) → *-ek* (od podstawy pełnej): *Sámiček* → *Samuelek*: po *Sámička* G 23 → po *Samuelka* H 28.

Postać neutralna zamiast spieszczenia:

Sami → *Samuel*: *pětiletý Sami* G 22 → *pięcioletni Samuel* H 26.

Szczególną trudność translatorską stanowią dla tłumacza dwa imiona – *Mordche* i *Pinches*. Zmiany obejmują nie tylko słowotwórstwo, ale i fleksję (wołacz):

Mordche:

Zmiana sufiksu: *-che* → *-ka*: *Mordche* → *Mordka*: *Mordche* Volf G 24 → *Mordka* Wolf H 30, *Mordchovi* G 19 → *Mordce* H 23, Ptal se tak *Mordcheho* Fajnermanna G 109 → Pytanie takie zadawał *Mordce* Fajnemannowi H 155.

Forma neutralna zamiast derywowanej: *Mordche* → *Mordechaj*: *Mordcheho* Volfa G 24 → *Mordechaja* Wolfa H 30, *Mordchemu* G 29 → *Mordechajowi* H 38.

Wyjątkowo tylko – w kwestii Rusina – tłumacz pozostawił za oryginałem formę *Mordche*: *Starý Mordche* G 203 → *Stary Mordche* H 300.

Pinches: Forma neutralna imienia przechodzi bez zmian z oryginału do przekładu, np. *Pinches* Jakobovič G 37 → *Pinches* Jakobowicz H 47. Tłumacz zmienia jednak wołacz: *Pinche!* G 84 → *Pinchesie!* H 120.

Olbracht obok dominującej postaci *Pinches* wprowadza wariantywną postać *Pinkás*, która jest podstawą słowotwórczą spieszczenia *Pinkásek*. Tłumacz dokonuje tu substytucji, tworząc spieszczenie *Pinkusek*, pochodne od *Pinkus*: pro [...] *Pinkáska* G 23 → po [...] *Pinkuska* H 28.

Nazwiska

Nazwiska żon, córek i synów mają w oryginale postaci zeslawizowane. Są one derywowane już to sufiksami czeskimi, już to rusińskimi. Tłumacz dokonuje tu paru zabiegów. Pozostawiając w zasadzie sufiks *-ová* w nazwiskach żon (w formie spolonizowanej *-owa*), zmienia ironicznie użyte dialektalne *-ovka* na również dialektalne (i mające konotacje ukraińskie dla polskiego czytelnika) *-icha*: [Ester] *Fuxovka* G 15 → [Ester] *Fuksicha* H 16. W wyjątkowym wypadku stosuje on postać równą męskiej (co powoduje unieruchomienie fleksyjne): [Malke] *Hergotová* G 13 → [Małka] *Hergot* H 14.

W nazwiskach córek tłumacz stosuje substytucyjne *-ówna* zamiast czeskiego *-ová*: *děti Hanele Šafarové* G 89 → *dzieci Hanele Szafarówny* H 123, *Hanele chodila s Rifkou Eizigovičovou* a s *Mašele Herškovičovou* G 125 → *Hanele z*

Rywką *Eizigowiczówną* i z Małą *Herszkowiczówną* spacerowały H 179. Jedną z kwestii Rusina Ivana Mad'arčuka wprowadza na dialektalną polską formację przyimek *od* z dopełniaczem l. mn.: Mašele *Herškovičová*, Chava *Glejzrová* [...], Rifka *Eizigovičová* G 200 → Maszka *od Herszkowiczów*, Chawa *od Gleizerów*, [...] Rywka *od Eizigowiczów* H 296.

Olbracht używa niekiedy dla kolorytu lokalnego dialektalnej formy dopełniacza l. mn. jako dzierzawczego nazwiska synów. Tłumacz stosuje tu dwa zastępniki – unieruchomienie nazwiska albo konstrukcję znaną z dialektów polskich, złożoną z przyimka *od* i dopełniacza l. mn. (por. wyżej ekwiwalenty nazwisk córek): Benci *Fuxû* G 124 → Benek *Fuks* H 179 oraz Benci *Fuxû* G 202 → Benek *od Fuksów* H 299.

Leksyka (hebraizmy i jidyszyzmy)

Warianty graficzne, graficzno-fonetyczne (ewentualnie graficzno-fonetyczno-morfologiczne):

c! ‘wykrzyknik o różnych funkcjach, mający postać tzw. mlaski’ → *cc!* // *cccl!*: *C!* G 13 → *Cc!* H 14, *C!* G 10 → *Ccc!* H 8.

Churban bajit ‘modlitwa kabalistyczna’ → *Churban ha'bajit*: *Churban bajit* G 137 → *Churban ha'bajit* H 199.

Gite voch! ‘pozdrowienie: Dobrego tygodnia!’ → *Git woch!*: „*Gite woch!*” G 71 → „*Git woch!*” H 100, „*Gite Voch!*” G 115 → *Git woch* H 163.

Jom kippur ‘największe święto żydowskie: Dzień pojednania’ → *Jom Kipur* [...] jak krátká je doba [...] mezi *Jom kippurem* a Raše šone G 115 → [...] jak krótki czas dzieli [...] *Jom Kipur* od Rosz haszana H 163.

juj! ‘wykrzyknik podziwu’ → *uj!*: A jak ten kuň umí šplhat na hory! *Juj!* Jako kočka! G 26 → A jak on umie drapać się na góry! *Uj!* Jak kot! H 32.

lamet vav ‘jeden z 36 świętobliwych wybrańców Bożych’ → *lamed waw*: *lamet vav* G 44 → *lamed waw* H 56 (zmiana ta jest konsekwentnie przeprowadzona w całym drugim opowiadaniu „Goletu”). Dla Olbrachta jest to wyraz odmienny, tłumacz unieruchamia go fleksyjnie: Tot’ úděl *lamet vava* G 136 → Taki bowiem jest los *lamed waw* H 167.

malamet ‘nauczyciel w religijnej szkole żydowskiej’ → *metamed*: *Malamet* G 16 → *Mełamed* H 18.

marivu ‘rodzaj modlitwy wieczornej’ → *maariwu*: [...] po předvečerní modlitbě *marivu* G 122 → po wieczornej modlitwie *maariwu* H 176.

mezuze ‘pergaminowy zwitek z fragmentami księgi Mojżeszowej, umieszczony na odrzwiach w specjalnym pojemniku’ → *mezuzza*: *Mezuzze!* G 171 → *Mezuzza!* [ucieszyła się Hana] H 251.

mikve ‘łaźnia rytualna’ → *mykwa*: *mikve* G 66 → *mykwa* H 91, do *mikve* G 115 → do *mykwy* H 163 (i wiele innych poświadczeń). Na prawach wyjątku jako pseudonazwę góry karpackiej autor stosuje wariant *mikva*, któremu w tłumaczeniu odpowiada *mykwa*: *Mikva* G 33 → *Mykwa* H 43.

pejz i *pejzik* ‘o rytualnych lokach zwisających po bokach twarzy’ → *pejs* i *pejsik*: poskrabává se Mojše za *pejzem* G 138 → Mojsze drapie się za *pejsami* H 201; z uboými *pejziky* G 37 → z biednymi *pejsikami* H 47.

rabi ‘tytuł rabina, uczonego’ → *rabbi*: *Rabi* G 75 (2 razy) → *Rabbi* H 106 (2 razy), *rabi* G 158 → *Rabbi* H 233, byl povolán *rabi* G 74 → wezwano *rabbiego* H 104, *rabiho* Jehudu G 105 → *rabbiego* Jehudę H 148, o *rabim* G 119 → o *rabim* H 170; *rabi* → *rabin*: *rabi* G 117, 131 → *rabin* H 167, 189, moudrý *rabi* G 119 → mądry *rabin* H 170, *rabiho* z Belzu G 129 → *rabina* z Belza H 186, *Rabi* byl uveden do parádního pokoje G 74 → *Rabina* zaprowadzono do paradnego pokoju H 105.

Raše šone ‘Nowy Rok według obrządku żydowskiego’ → *Rosz haszana*: kontekst pod Jom kippur.

Šma Jizruel! tu: ‘okrzyk przestachu, zdziwienia’ → *Szma Jisrael!*: Chytá se [Mojše] za hlavu. „*Šma Jizruel!*” Pinches?! G 82 → Łapie się [Mojsze] za głowę. „*Szma Jisrael!*” To Pinches? H 116.

talis ‘tales’ → *tales*: tolik jest *talisů* G 52 → tyle bowiem jest *talesów* H 70.

Różnice między oryginałem i przekładem mogą dotyczyć wyrazu żydowskiego, będącego częścią dłuższej cytacji: [...] zpíval [...] strašlivou talmudskou kletbu: Jej, hej regel šelcho *tischabeš!*” G 106 → [...] wyśpiewywał [...] straszliwą kłatwę talmudyczną: – Jej, hej, regel szelcho *tijabesz!* H 149.

W wyjątkowych wypadkach tłumacz nie korzysta z możliwości zastosowania wariantu żydowizmu, który zakotwiczył się w języku polskiej literatury. Pozostawia fikcyjny, komiczny toponim *Ganěv* ‘Złodziej’, któremu odpowiadałby teoretycznie *Ganew*: *Ganěv* G 33 → *Ganiew* H 43.

Żydowskie warianty leksykalne

Osobno należy zwrócić uwagę na wyraz *bochr* ‘dziecko, młodzieniec’, który tłumacz zmienia na *bchor* ‘pierworodny’: [...] ty jsi můj milí, malý *bochr* G 21 → [...] ty jeseš můj kochany, malý *bchor* H 26.

Podstawienie wyrazu polskiego lub hybrydy żydowsko-polskiej *bédr* ‘obsługujący rytualną łaźnię’ → *łaziebny*: *bédr* G 41 → *łaziebny* H 53, „Přivedte *bédra!*” G 47 → Przyprawdźcie *łaziebneho* H 105; *bédr* → *mykwiarz*: Přiběhl udýchaný *bédr* G 75 → Przybiegł zdyszany *mykwiarz* H 105, Mojše Kahan, *bédr* a šames G 37 → Mojše Kahan, *mykwiarz* i szames H 47, [...] sekýrovat šechtra a *bédra* G 129 → [...] do szykanowania rzezaka i *mykwiarza* H 186. Ponadto *bédrovství* → funkcja *mykwiarza*: [...] za [...] *bédrovství* a šamesoství G 79 → [...] za funkcje *mykwiarza* i szamesa H 112.

šamesovství ‘o funkcji posługacza bożnicznego’ → funkcja *szamesa*: kontekst pod *bédrovství*.

šechtr ‘rytualny rzeźnik’ → *rzezak*⁶: [...] zařizel *šechtr* rituálné tele G 74 → [...] *rzezak* zarzřněł rytualnie cielę H 104, zob. teŝ kontekst pod *bédr*.

W dwu wypadkach tłumacz zastosował formacje derywowane sufiksem *-ny* zamiast leksemów jidyszowych (genetycznie hebrajskich):

košer ‘rytualnie czysty’ → *koszerny*: Objednáme si něčo *košer* G 159 → Zamówimy sobie coś *koszernego* H 234.

trejfe ‘rytualnie nieczysty’ → *trefny*: [...] že mikve *trejfe*? G 66 → [...] že mykwa jest *trefna*? H 91, [...] ale *trejfe* bylo leccos G 155 → [...] ale to i owo zdarzyło się *trefne* H 227, „Nebude to *trejfe*?” G 159 → A czy tam nie będzie *trefne*? H 234.

Funkcjonalny stylizant żydowski w miejsce innego funkcjonalnego stylizantu żydowskiego

kaftan → *chałata*: Přišla skoro celá židovská Polana [...] s pejzy i bez nich, v *kaftanech* i občanských šatech G 124 → Przyszła niemal cała żydowska Polana [...], z pejsami i bez, w *chałatach* i zwykłych ubraniach miejskich H 178.

Intensyfikacja stylizacji żydowskiej za pomocą środków gramatycznych

W pewnych wypadkach tłumacz decyduje się na wzmocnienie stylizacji żydowskiej w oparciu o ogólną znajomość językowego stereotypu Żyda polskiego. Wprowadza więc przypisywane Żydom błędy gramatyczne:

wołacz → mianownik w funkcji wołacza: *Lajo!* → *Laja!*: „Git morgn, *Lajo*, co vařiš k obědu?” G 17 → Git morgn, *Laja*, co gotujesz na obiad? H 20.

Krótsza forma zaimkowego dopełnienia bliższego → forma dłuższa: *ho* → *jego*: [...] já *ho* znám G 29 → ja *jego* znam H 38;

forma osobowa czasownika z zaimkiem: „Nu, co *si* počneš?” G 138 → Nu, i co *ty* zrobisz? H 201, No, jak *se* tam *dostali!* G 17 → Nu, jak *oni* mieli się dostać! H 20 (tu dodatkowo konstrukcja z *mieć*).

6 Tymże wyrazem zastępuje tłumacz czeski wyraz *zabiječ*: rituální *zabiječ* G 38 → *rzezak* rytualny H 49.

Do stereotypu językowego Żyda należy także partykuła *nu*, którą tłumacz stosuje niekiedy w miejsce pojawiającego się w oryginale *no*: *No* G 16, 17 (2 razy) → *Nu* H 18, 20 (2 razy), *No, no* G 18 → *Nu, nu* H 21.

Wzmocnienie kolorytu żydowskiego uzyskuje tłumacz, zastępując neutralny stylistycznie leksem rzeczowy, użyty w narracji, przez leksemy wywołujące konotacje żydowskie: *modlitebna* → *bożnica*: *Židé* [...] by ji vykřikovali v *modlitebnách* G 39 → *Žydzi* [...] vykřikovali w *bożnicach* H 50; *modlitebna* → *synagoga*: tolik jest talisů v *modlitebně* G 52 → tyle jest tałesów w *synagodze* H 70.

Zabiegi tego rodzaju nie są stosowane konsekwentnie, bowiem spotykamy i tendencję przeciwną – osłabienie kolorytu żydowskiego:

juj! → *oj!*: *Juj!* G 158 → *Oj!* H 233, *juj, juj* G 22 → *oj, oj* H 27.

nu → *no*: *nu* G 119 → *no* H 170.

jiddiš → *żargon*: *Sura* [...] odpovídá *jiddiš* přátelům G 142 → *Sura* [...] odpovídá w *żargonie* przyjaciółom H 207 (w tym wypadku użycie określenia *żargon* jest tym bardziej niefortunne, iż może się kojarzyć z zamierzoną pejoryzacją wbrew intencjom Olbrachta).

Wysoce artystyczna stylizacja żydowska zastosowana przez Olbrachta nakażywałaby również dosłowne tłumaczenie wyrazów z najbliższego kontekstu składniowego żydowizmów. Z tego punktu widzenia raczej krytycznie należy ocenić takie innowacje tłumacza, jak np. *truchlivý* ‘frasobliwy’ → *pokutnik*: [...] ucenik *truhlivého* rabiho z Belzu G 44 → [...] uczniem rabina-*pokutnika* z Belza H 58. Nie wydaje się też właściwym rozwiązaniem zastąpienie wyrazu *modlitba* przez *tren* (= czes. *žalospěv*): *Chystá se k strašné kabalistické modlitbě* Churban bajit G 137 → *Przygotowuje się do straszliwego kabalistycznego trenu* Churban ha’bajit H 199 czy wyrazu *mandlový* ‘migdałowy’ przez *podłużny*: [Chaimek] černýma *mandlovýma* očima moudře hledí na otce G 20 → [Chaimek] spogląda na ojca mądrze swymi czarnymi *podłużnymi* oczyma H 24.

Stylizacja rusińska

Onomastyka

TOPONIMIA

Oficjalna nazwa krainy zamiast jej potocznego wariantu:

Podkarpatsko → *Ruś Podkarpacka*: *Popovidame si o Podkarpatsku* G 159 → *Porozmawiamy o Rusi Podkarpackiej* H 234. Tłumacz nie miał tu innego wyjścia, ponieważ wprowadzenie czysto lingwistycznego odpowiednika *Podkarpa-*

cie, byłyby mylące (por. *Podkarpacie* jako polska kraina geograficzna w Małopolsce południowej)⁷.

Wariant graficzny ojkonimu:

Chust → *Hust*: [...] był [...] v *Chustu* G 109 → [...] był [...] w *Huście* H 155 (podobnie w innych miejscach utworu).

Tłumacz nie skorzystał natomiast z możliwości podstawienia polskiego heteronimu *Munkacz* w miejsce *Mukačevo*: *Mukačevo* G 117 → *Mukaczewo* H 166, Rozjel se do *Mukačeva* G 109 → wybrał się do *Mukaczewa* H 155 (podobnie w innych miejscach utworu).

ETNONIMIA

Asymetria w użyciu etnonimu i związanego z nim przymiotnika

Jakkolwiek tłumacz przeniósł z oryginału etnonim *Rusin* i *Rusinka* (szereg poświadczeń), to jednak zawsze zastąpił przymiotnik *rusínský* przymiotnikiem *ruski*: *rusínského* konsumu G 53 → *ruskiego* konsumu H 71, sedm *rusínských* chýší G 90 → siedem *ruskich* chałup H 124 (podobnie w innych miejscach utworu), a przysłówkę *rusínsky* przysłówkiem *po rusku*: [Sura] říká *rusínsky* stařeně G 142 → [Sura] mówi *po rusku* do staruszki H 207, ptá se Sura *rusínsky* zákazníků G 142 → pyta Sura *po rusku* klientów H 207.

ANTROPONIMIA

Inny wariant imienia

Myter → *Dmytro* ‘Dymitr’: *Myter* G 11 → *Dymytro* H 10, s *Mytrem* Dacem G 199 → z *Dmytrem* Dacem H 295.

Nazwa zawodu zamiast nazwiska

Dvujlo → *gazda*: Byl jste vojákem, *Dvujlo*? G 198 → Byliście w wojsku, *gazdo*? H 299.

Leksyka

Wyraz literacki zamiast dialektalnego

zimovka ‘zimowe pomieszczenie z zapasem paszy dla bydła, znajdujące się nieraz w wielkiej odległości od zabudowań gospodaraskich, na połoninach’ → *zimowisko*: Po chýších a *zimovkách* do daleka i vysoka byl rozdělen jeho doby-

7 .Pojawiającą się kilkakrotnie w utworze Olbrachta oficjalną nazwę *Podkarpatská Rus* tłumacz oddaje oczywiście również oficjalną nazwą *Ruś Podkarpacka* (z polskim szykiem wyrazów).

tek G 90 → Swoje własne bydło rozmieszczał daleko i wysoko po chatach i zimowiskach H 125.

zvor 'głęboki wąż wysokogórski' → wąż: štvali Julču [...] po polonině, [...] a zvorem dolů a zvorem nahoru G 73 → zaczęli ganiać Julcię po całej poloninie, [...] wążem w dół, wążem w górę H 103.

Odwrotną tendencję ilustruje zmiana *hospodář* → *gazda*: rusinského *hospodáře* G 134 → ruskiego *gazdy* H 196.

Ingerencje w tekst niestylizowany

Generalizacja stylistyczna

mad'arský // uherský → *węgierski*: *mad'arské peníze* G 108 → pieniądze węgierskie H 152, [...] že se [...] nesmí užívatí peněz *mad'arských* G 107 → [...] že [...] nie wolno się posługiwać pieniędzmi węgierskimi H 151, [...] byly srovnány také v *mad'arskou* trikoloru G 92 → tworzyły zestaw węgierskich barw narodowych H 126; *Uherská* G 97 → *Węgierska* H 136.

Rozpodobnienie stylistyczne

Mad'ar → *Madziar // Węgier*: *Mad'aři* G 107 (2 razy) → *Madziarzy* H 151 // *Węgrzy* H 152.

fuj! → *fe! // pfuj! // tfu!*: *Fuj! Fuj! Fuj!* G 168 → *Fe! Fe! Fe!* H 247; *Fuj!* G 119 → *Pfuj!* H 169; *Fuj!* G 145 → *Tfu!* H 211.

prales → *bór // puszcza*: [...] do menčulských *pralesů* G 72, 79 → w menczulskie *bory* H 101, 111; *Polanské pralesy* G 147 → *Polańskie puszcze* H 214.

Dobór ekwiwalentu podyktowany indywidualnym poczuciem stylistycznym

hrozno → *grono winne* (zamiast możliwego: *winogrono*): *hrozny* G 120 → *grona winne* H 172 (prawdopodobnie doszła tu do głosu chęć poetyzacji).

sbohem → *bądź zdrów* (zamiast możliwego, a nawet oczekiwanego ze względu na świadomość religijną bohaterów utworu: *Z Bogiem*): *sbohem* G 19 → *bądź zdrów* H 22.

jde jednomu hlava kolem → *głowa od tego puchnie człowiekowi* (zamiast możliwego: *człowiek dostaje kołowacizny // kręćka*): V soukromí máš hovorů, že *jde jednomu hlava kolem!* G 112 → U siebie w domu masz tyle do gadania, że *człowiekowi głowa od tego puchnie!* H 160.

Zbyt pochopny wybór ekwiwalentu może prowadzić do obniżenia jakości utworu (np. do wywołania niezamierzonego przez tłumacza wrażenia nieporadności czy braku precyzji samego autora);

středisko → *środowisko* (zamiast: *ośrodek*): [...] ve velkých *střediscích*, v Praze, v Brně G 139 → [...] w *środowiskach* wielkomiejskich, jak Praga czy Brno H 202.

mlékárna → *mleczarnia* (zamiast raczej: *bar mleczny*): Šli tedy do *mlékárny* G 160 → Poszli więc do *mleczarni* [na lunch, m. in. ciastka] H 235.

Transformacje i trawestacje

Niektóre z tych zabiegów służą uszczegółowieniu, np.:

býva → *stawiają*: však už víte, jak *býva* na rozcestích G 119

→ wiecie przecież, co to *stawiają* na rozstajach [chodzi o krzyż] H 170.

jde → *mija*: *Jde* kolem rusínských chýší G 19 → *Mija* ruskie chałupy H 22.

urbariátný → *stanowiący własność dawnych chłopów gminnych*: [...] na *urbariátních* lesích G 90 [...] w lasach *stanowiących własność dawnych chłopów gminnych* H 124. (Tłumacz teoretycznie mógł się posłużyć archaizmami *urbarialny*, w związku z *urbarium*, lecz musiałby go opatrzyć odpowiednim przypisem).

být vojákem → *być w wojsku*: *Byl jste vojákem* [...]? H 198 → *Byliście w wojsku* [...]? H 292.

Nasilenie zmian spotykamy w tłumaczeniu następującego tekstu:

Fuxovi zkrēsanci nepodařeni, sražení, nechutní, s chlupatými nosy s mastnými očima a potivými rukama, protivné, zle opice s nosy jako bambule G 117 → Niewydarzone dziewczuchy Fuksów, kurduple nieapetyczne z włochatymi nosami, cielęcymi oczami i pocącymi się rękami H 167 [Dosłownie: Nieokrzesane Fuksa, niewydarzone, zakalcowate, nieapetyczne (//niesmaczne), z włochatymi nosami, z tłustymi oczami, pocącymi się rękami, przekorne, złe małpy, z nosami jak pompony].

Zmiany o charakterze gramatycznym

Przydawka przymiotna → przydawka przyimkowa:

Z przyimkiem *z(e)* + dopełniacz: *berehovský* Gutman Davidovič G 112 → Gutman Dawidowicz z *Berehova* H 159, *košická* sestra G 117 → siostra z *Košyc* H 167, sestry *mukačevské* G 117 → siostry z *Mukaczewa* H 167, *Svalavský* rabi G 158 → Rabbi ze *Swalawy* H 233 i in.

Z przyimkiem *w* + biernik: *šabesová* večere G 38 → wieczerza w *szabes* H 49.

Przydawka przymiotna → przydawka rzeczowna dopełniaczowa:

[...] o košíku *Ahasverové* G 61 → [...] o koszyku *Ahaswera* H 83, s [...] jménem *Božím* G 105 → z *Boga* [...] imieniem H 148, s *gojskými* hlavami G 43

→ z głowami gojów H 57, s *rabínským* doporučením G 119 → z zaświadczeniem *rabína* H 169.

Końcówka męskoosobowa → niemęskoosobowa

[...] byli to *chaluové* socialističtí sionisté G 124 → Byli to *chaluce*, socjalistyczni syjoniści H 178, [...] vodi *šadchenové* ženichy [do Sury] na obhlídku marně G 115 → *šadcheny* na próžno sprowadzają [do Sury] na oględziny kandydatów na narzeczonych H 164.

Unieruchomienie fleksyjne

[...] nad městem *Gabaonem* G 69 → nad miastem *Gabaon* H 69, tak stojí v *Šulchan Aruchu* G 76 → tak jak napisane w *Szulchan Aruch* H 108.

Opuszczanie fragmentów tekstu

hle 'oto' → Ø *á: Hle*, Brana! *Hle!* Fajga! G 53 → Brana! Fajga! H 72.

republika → Ø : Ale [obchod] je zabavou také pro prodávajícího [...]. Tak ve vesnickém krámě, vonícím východem *republiky*, a kromě toho ještě octem, petrolejem a tištěnými látkami, se Sura Fuxová baví s rusínským gazdou Mytrem Mazuchou, který za půl druhé hodiny už prohlédl a proklepal všechny kosal G 9 → Jest to [handel] również zabawa dla sprzedającego [...]. Tak więc w wiejskim sklepiku, pachnącym wschodem, a oprócz tego jeszcze octem, naftą i tanimi perkalami, Sura Fuksowa [tak: zamiast Fuksówna] zabawia się w handel z ruskim gazdą Dmytrem Mazuchą, który w ciągu półtorej godziny zdażył już obejrzeć i oklepać wszystkie kosal H 7. (Zmiana ta wypacza intencję autora, który chciał zwrócić uwagę właśnie na wschód nowo powstałej Republiki Czeskiej, czyli na Ruś Podkarpacką, a nie na Wschód w ogóle, który ma różnorakie konotacje, m. in. co prawda żydowskie, ale przecież nie ograniczone do chasydów w konkretnym zakątku diaspory).

toruński → Ø [...] *toruňský* Jakob Rappaport G 112 → Jakub Rappaport H 160, maličký *toruňský* Jakob Rappaport G 113 → Maleńki Jakub Rappaport H 160, *Toruňskému* Rappaportovi bylo nedávno vyplaceno 460 000 za vory G 112 → Rappaport otrzymał niedawno czterysta sześćdziesiąt tysięcy za tratwy H 160. (Zmiana ta osłabia akcenty polskie utworu).

Dodajmy, że nie została przetłumaczona kwestia jednego z synów Zisowicza – Góbiego, która powinna się znajdować przed identycznie brzmiącą kwestią innego syna ubożego chasyda – Šlojmego:

„*Tati, já mám hlad!*” *povídal jaksí zlostně sedmiletý Góbi.*

„*Tati, já mám hlad!*” nabíral šestiletý Šlojme.

A pięciolety Sami, vystihnuv zbytečnost slovních argumentů, se dal rovnou do řvaní G 22.

→ – Tato, ja jestem głodny! – skrzywił się do płaczu sześciolatekni Szlojme.

A pięcioletni Samuel, uświadomiwszy sobie bezskuteczność argumentów słownych, od razu zaczął się drzeć H 26.

(Jak widać, Olbracht stosuje swoistą gradację napięcia, przedstawiając kolejno reakcję głodnego siedmio-, sześcio- i pięcioletka. Dosłowne powtórzenie kwestii starszego brata przez młodszego jest też bardzo prawdopodobne psychologicznie w opisywanej sytuacji. Zatem zmiany wprowadzonej przez tłumacza nie można uznać za czysto mechaniczną, spowodowaną względami ekonomicznymi. Rzutuje ona na wyraz artystyczny tej sceny rodzinnej, będącej kulminacyjnym punktem akcji pierwszego opowiadania tryptyku).

Dodawanie nowych wyrazów

Ø → *panna* (adresatyw):

Haničko G 164 → *Panno* Haneczko H 241, Nu vratime se spolu, Hančičko G 164 → Cóż, wrócimy razem, *panno* Haneczko H 242, Ale, Hanko G 165 → Ależ, *panno* Hanko H 243.

Ø → *gałka*: Bilá! vykřiklo cosi v Josefu Šafarovi. A: neměnit [penize]! G 112 → „Biała gałka!” → krzyknęło coś Józefowi Szafarowi. I jeszcze jedno: nie wymieniać [pieniędzy]! H 159.

Ø → *jeszcze jedno*: kontekst jw.

Ø → *o!*: Hlavy praseči! H 43 → *O* świńskie głowy! H 57.

Ø → *przeklęty*: Prašivci! G 14 → *Parchy przekłete!* H 16 (tu dodatkowo zmieniono pierwszy element pod względem morfologicznym).

Rozwiązanie skrótu

fy → *firmy*: [...] cedulka: „Majetek *fy* Herškovič & Löbl G 117 → [...] tabliczka: ”Własność *firmy* Herszkowicz & Löbl H 166.

Różnice w przypisach między oryginałem i tłumaczeniem

Zarówno w oryginale jak i w tłumaczeniu kładzie się nacisk na objaśnienia stylizantów żydowskich. Ich rejestry nie pokrywają się jednak całkowicie. W *Vysvětlivkách* do *Goletu v údolí*, znajdujących się na s. 229-234 (dalej: GV) objaśnienia dotyczą także leksemów *cadik*, *chásidové*, *git morgen*, *goj*, *goitka*, *jiddiš*, *kedma*, *košerně*, *Mesiáš*, *pejzik* (i *pejz*), *rabín*, *šechtr*, *trejfe*, *Zohar* oraz czeskiego ekwiwalentu *kaftan*. Tłumacz nie objaśniał odpowiedników tych wyrazów, uznając widocznie, że niektóre z nich są zrozumiałe na tle kontekstu dzieła, inne zaś weszły do polszczyzny (profesjonalnej czy potocznej). Należy tu przypomnieć, że odpowiedniki wyrazów *jiddiš* i *kaftan* nie mogły się znaleźć w przypisach do tekstu polskiego, jako że tłumacz zastąpił je wyrazami *žargon* i *chałat*. W przypisach do tłumaczenia polskiego, s. 339-345 (dalej: HP) objaśniono natomiast wyrazy *barches*, *bchor*, *bochr*, *Churban ha'bijit*, *Rosz haszone*, *szadchen* i *sziv'e*, chociaż są one zrozumiałe na tle kontekstu. Kulturyzm *bchor*

'pierworodny' dostał się do tekstu wskutek inwencji tłumacza, nie ma go natomiast w oryginale, gdzie w odpowiednim miejscu figuruje *bochr* (zob. wyżej).

W GV opatrzone objaśnieniami więcej pozycji z zakresu żydowskiej onomastyki historyczno-religijnej (zob. dodatkowe hasła: *Abirón, Ajalon, Amalechitšti, Chóre, Datón, Filištínšti, Madiánšti, Onán*), dodano też glosy do dziewięciu reminiscencji biblijnych, m. in. do odpowiedników pol. *manny i przepiórek* (zob. *mana a křepelky* GV 229). Jak się zdaje, tłumacz założył, że polski czytelnik jest dobrze przygotowany do odbioru biblizmów starotestamentowych. Natomiast w przeciwieństwie do autora zadbał on o objaśnienie genezy żydowskiej pieśni liturgicznej o incypicie *Wyjdz, przyjacielu* (zob. HP 342).

Z istotnych różnic między GV a HP trzeba wymienić wprowadzenie przez GV objaśnień dla trzech kulturyzmów wschodniokarpaccich – leksemów: *poloniny* (s. 229), *zvor* (s. 232) oraz toponimu (oronimu): *Menčul* (s. 230), a ponadto dla inkrustacji rosyjskich w żartobliwej, erotycznej konwersacji zlaicyzowanego Żyda z narzeczoną: *gosudarina* (s. 234) i *Vaše prevoschoditeľstvo* (s. 234).

Powyższa analiza porównawcza oryginału i tłumaczenia tryptyku Ivana Olbrachta ukazała kilka tendencji stylistycznych znamiennej dla polskiego tłumacza. Najbardziej wyrazistą tendencją jest substytucja stylizacyjna. Tłumacz dostosowuje onomastykę biblijną oraz apelatywy żydowskie do postaci graficzno-fonetycznych funkcjonujących w polskiej literaturze pięknej i naukowej (*Borach* → *Boruch*; *talis* → *tales* itd.). W sporadycznych wypadkach stosuje on morfologiczne hybrydy żydowsko-polskie (np. *trejfe* → *trefny*). Substytucja dotyczy niekiedy stylizacji rusińskiej (np. *Myter* → *Dmytro*, *-ovka* → *-icha*), wreszcie też warstwy nienacechowanej utworu (np. *-ová* → *-ówna*). Słabą tendencją jest intensyfikacja stylizacji żydowskiej (np. *Etelka* → *Etele*) oraz wprowadzanie elementów stereotypowej polszczyzny żydowskiej w miejsce standardowej czeszczyzny oryginału (wołacz → mianownik w funkcji wołacza, forma osobowa czasownika z zaimkiem, *no* → *nu* i. in.). Daje się uchwycić skłonność do generalizacji połączonej z substytucją (np. *Ruben // Rivn* → *Rubin, Šimen // Simeon* → *Szymon, mad'arský // uherský* → *węgierski*). Znajdujemy też przykłady odwrotne (np. *Mordche* → *Mordka // Mordechaj, Benci* → *Benek // Benio, -ů* jako wykładnik nazwiska synów → *-Ø: Fuks // od + dopełniacz l. mn.: od Fuksów*). Tłumacz decyduje się niekiedy na neutralizację stylizacji żydowskiej (*bédr* → *łaziebny*) czy rusińskiej (*zvor*⁸ → *wąwóz*).

8 Ten wschodniokarpatyzm jest obecny np. w literaturze polskiej stylizowanej na huculsko, zob. Brzezina 1992: 122 (zwór).

Niektóre rozwiązania zastosowane przez tłumacza wypada uznać za niefortunne. Odnosi się to do wycofania takich elementów tekstu, jak *republika* czy *toruński*, do zastąpienia profesjonalnego lingwizmu *jiddiš* przez nieadekwatne określenie *żargon*, mające zabarwienie pejoratywne, a także do wprowadzenia ekwiwalentów zmieniających sens wyrazów użytych w oryginale (np. *bochr* → *bchor*), wreszcie do niekonsekwencji stylistycznych (zob. punkty dotyczące generalizacji i rozpodobnienia). Rzuca się w oczy redukcja wielu przypisów w tłumaczeniu polskim. Dotyczy to szczególnie biblizmów starotestamentowych i inkrustacji rosyjskich.

Mimo podniesionych tu zastrzeżeń tłumaczenie Z. Hierowskiego można uznać za dobre, choć nie za bardzo dobre. Niweluje ono bowiem częściowo koloryt lokalny chasydzko-rusińskiej Rusi Podkarpackiej, którym w sposób wysoce artystyczny i przemyślany w każdym szczególe przesycił I. Olbracht bodaj najlepsze ze swych dzieł⁹.

Literatura

Adamová Z., 1977, *Ivan Olbracht*, Praha.

Brzezina M., 1992, *Stylizacja huculska*, Kraków.

Brzezina M., Pösingerová K., *Strategia stylizacyjna w utworze Ivana Olbrachta „Golet v údolí”*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historycznoliterackie” (w druku).

Hnízdo V., 1977, *Ivan Olbracht (1882-1952)*, Praha.

Píša A.M., 1949, *Ivan Olbracht*, Praha.

Ivan Olbracht's „Golet v udoli” and its Polish Translation

The authors compare the original Czech text (with linguistic Jewish and Ruthenian stylization) with its Polish translation by Z. Hierowski. They indicate several stylistic tendencies in the translation, e.g. the stylistical substitution (changing biblical proper names and Jewish appellatives to match Polish literary characters), the intensification of Jewish stylization or its neutralization. Thus, the local Hasidic-Ruthenian colour is partially lost.

9 *Golet v údolí* wart jest także studium tekstologicznego (porównania tekstu wszystkich wydań, a także analizy tekstu rękopisu, jeśli się zachował), wiadomo bowiem, że Olbracht ingerował niekiedy w tekst wznawianych utworów. Osobnym zagadnieniem byłoby porównanie tekstu utworu ze scenariuszem czeskiego filmu telewizyjnego o tym samym tytule, który powstał w 1987 r. na kanwie utworu (reż. Z. Dostál).